

'Az új közép'

Balázs Imre József könyve vékony és könnyen olvasható, viszont gondos olvasást kíván. Több írásból áll, végig kell olvasni őket, különben nem fedezhető fel az egész összefüggés, amiben ír. Két dologban hoz újat, erre a könyv két részes címe is utal: keletkezett egy ma középnemzedék a magyar irodalomban, és a kortárs tendenciák között a posztmodernnek nevezett tendenciának két, egymástól eltérő változata volt-van, de van olyan tendencia is, amelyik a posztmodernnt a modern irodalomhoz csapja és azzal együtt fordul el tőle.

Tulajdonképpen van egy harmadik érdekes vonása is a könyvnek. Sok és jó elemzés olvasható a romániai magyar irodalom új középnemzedékéről, keletkezéséről és szerzőiről, miközben a könyv a középnemzedéket a magyar irodalom egészének összefüggésében tárgyalja, attól függetlenül, hogy az említett és – hol hosszasabban, hol rövidebben elemzett – szerzők melyik országban élnek. A magyar irodalom – ahogyan a nemzet – régiói mindegyikének megvan a saját partikuláris helyzete és jellege, miközben – legalábbis 1989 óta – az átjárás és az együvé tartozás érzése és gyakorlata valós lett, ha nem is zavartalan (például 14. o.).

Az új közép című és a könyvben leghosszabb írás „a romániai magyar irodalom új középgenerációjának” íróival foglalkozik, azokkal, akik 2005–2006 körül már több kötettel jelentkeztek. „'Az új közép' kialakulása azt mutatja, hogy a kilencvenes évek fiatal írói előtt több alternatív lehetőség, út állt a beérkezéshez.” Azokban az években alakult Erdélyben néhány jelentős csoport, az *Éneklő Borz*, a *Serény Múmia*, az *Éber*, az *Előretolt Helyőrség*, és ezekben jött, illetve „az egyéni utak tágasságában jön létre igazából új minőség” (17. o.). Ebben a leghosszabb írásban ezekről a csoportokról lehet olvasni, vagyis arról, hogyan készült elő Erdélyben egy új minőség azokban, akik általa is egy új középnemzedékké váltak.

Úgy gondolom, ez a konstrukció meggyőző. Nem szabad elfelejteni, hogy a nemzedék – az irodalomban mindenképpen – konstruált képzet, de ha valóságok figyelembevételével konstruált, valósnak mondható. Nem születik minden évben új nemzedék, és egy nemzedék tagjai nem ugyanegy évben születnek; olykor hat-nyolc év különbség is lehet köztük, de az együvé tartozásnak, bizonyos közös pontokhoz igazodásnak vannak megbízható tájékozási pontjai.

Az 1970-es évek nemzedéke abban különleges, hogy ezek az írók tizenéves koruk egy részét még a Szovjetunió összeomlása előtti, népi demokráciának nevezett rendszerben élték meg, vagyis még tizenévesként tapasztalhatták meg a többpártrendszeres és cenzúramentes demokráciába váltást. Egészen másféle generáció van keletkezőben azokból, akik 1989 körül születtek, és akikből a 2010-es évek-re huszonéves írók lettek, illetve lesznek. Erre példa lehet az *Egészrész. Fiatal költők antológiája* (Budapest, 2007), amiről a kötet *Ne legyen túl szép* című írása szól (85. o.).

Az irodalomban nemzedékről általában később, visszatekintve beszélnek, Balázs Imre József viszont arról a nemzedékről ír, amelyikhez maga is tartozik. Ez nem példátlan, gondolhatunk Zalán Tibor *Arctalan nemzedék* című írására. Provokatív írás volt, bár az arctalan nem orcátlan, de Zalán érezhetően és nyilvánvalóan saját

magáról is írt. Balázs Imre József könyvében viszont az az érdekes, hogy ő nem érzeteti magát olyannak, mint aki az új közép tagja. Ennek az lehet az oka, hogy ő költő is, kritikus is, szerkesztő is, egyetemi tanár is, ezt a könyvét pedig nem manifestumnak, hanem felfedező-terepfelverő kritikának szánta. A személyes hang nem hiányzik írásaiból, de ez a hang az értelmező kritikúsé, akinek nyilvánvaló szándéka, hogy nézeteit komolyan vegyék, elgondolkozzanak rajta, vitázzanak vele, no és persze, elsődlegesen, hogy maga és mások számára sikerüljön bizonyos dolgokat tisztáznia. Ez, ami engem illet, igen jól és differenciáltan sikerült neki.

Egy fordulat határterülete. A fiatal irodalom olvasatai című, a könyv egészét bevezető tanulmányban vázolja fel azt az összefüggést, amelyben szerinte egy erdélyi új középnemzedék előlépett. A fordulat maga azonban, amire a cím első fele utal, nemcsak az erdélyi középnemzedékre vonatkozik, ez utóbbi, ahogyan mondja, csak egy szűkebb közeg, „amely felől a posztmodernségen belüli fordulat láthatóvá vált számomra” (13. o.). A posztmodernségen belüli fordulat azonban csak az egyik: „Az a fordulat, amelyről beszélek, még nem a posztmodernség határait feszegeti, csupán a magyarországi posztmodern-recepció viszonylagos egyoldalúságát.” (11. o.) Vagyis van olyan fordulat is, amelyik már a posztmodernségét.

A posztmodernen belüli fordulat – röviden – a referencialitás és az areferencialitás közötti, ami a hagyományhoz való viszonyulás különböző módzataira is vonatkozik. Alapkérdés, hogy van-e, sőt lehet-e valami valóság, amire egy írás, végső fokon a nyelv vonatkozik, illetve lehet-e vagy lehetetlen-e egy mind megörökölt, mind megtapasztalt múlthoz, beleértve a saját múltat, ténylegesen viszonyulni. Mindez az identitás és az identifikálás, vagyis az azonosság és az azonosítás, vele az önazonosság, kérdését veti fel.

Ez a kérdés bonyolult, amennyiben különböző dolgokra utal. Az egyik: vonatkozhat-e a nyelv mint nyelviség saját magán túlra, és vonatkozhat-e valaki,

megbízhatóan nyelvi kifejezéssel akár mire, ami nem-nyelvi? Van-e tény, vagy mindig minden horgonyozhatatlan fikció? Egy másik dolog az a körülmény, hogy egy kijelentés, ami ugye nyelvi képződmény, egyúttal olyasmi, amire utalni lehet, míg maga a kijelentés utalhat valamire szó szerint, utalhat metaforikusan, és utalhat csupán saját magára, vagyis nyelviségében önreferenciás. A kijelentés: „Conan Doyle írta a Sherlock Holmes regényeket”, szó szerint igaz, ha nem is igaz, hogy létezett annak idején Londonban – ami létezett – egy Sherlock Holmes nevű detektív és egy, a kalandjairól író Watson nevű orvos. Egy harmadik és nem kevésbé jelentős dolog, hogy az elméletek mind nyelvi képződmények, ezért eminensen vonatkozik rájuk, hogy van-e valami valós, amire utalnak, vagy az, amire utalnak, pusztán fikció, kitalálmány. Ez az alternatíva pedig felettébb fontos, hiszen ebben az összefüggésben a nyelvi képződmények, ezért mindaz, amit írók, költők írnak, mindig túlmutatnak magukon, vonatkozathatóak intézményekre, arra, ahogyan társadalmakban és közösségekben a dolgok intéződnének, ahogyan elfogadott vagy bitorlott hatalommal-uralommal bizonyos emberek, illetve nyelviséggel kontrollált struktúrák intézik őket.

A Balázs Imre József körvonalazta „kortárs irodalomban” fellelhető „tendenciák” tekintetében az elméletek és intézmények problémája és problematikussága több szempontból meghatározó. A magam olvasatában. Az a középnemzedék, amelyikről ír, diktatúrából parlamenti demokráciába váltó országok társadalmában lett nemzedék. A posztmodernnek nevezett tendenciák csak a parlamenti demokráciákban jelentkezhettek (igazán) szabadon. Az úgynevezett kanonizációnak és a könyvben említett „önkanonizálásnak” – az *Előretolt Helyőrség* csoport esetében – az irodalmi életben voltak és vannak nyilvánvaló társadalmi-intézményi vonzatai, illetve lehetőségei.

Maga a posztmodern is olyan tendencia-köteg, amelyet – ez a könyvből is kiderül – lehet vállalni és elutasítani, sőt

elutasítva is képviselni. Ráadásul lehet nem törődni vele, ami a nyugati irodalomban eléggé elterjedt. A „magyarországi posztmodern-recepció viszonylagos egyoldalúsága” megállapítás is ilyen összefüggésben hangzik el. Végül van egy kérdés, amiről a könyvben nincsen szó, de egy korábbi, most 60 év körüli nemzedék esetében releváns: az avantgárd, illetve a neoavantgárd viszonya ahhoz, ami posztmodern. Ez ugye egyben a modern és a posztmodern viszonyára vonatkozik, hiszen a neoavantgárd – ami európai kifejezés volt és maradt, Amerikában máig csak avantgádról szokás beszélni – a modernhez tartozik. (Matei Calinescu könyve második kiadásának *Five Faces of Modernity* a címe, és ennek a modernitásnak a posztmodern az ötödik arca.) Az *Előretolt Helyőrség*nek a könyvben idézett „kiáltványai” avantgárdnak hangzanak, de nem mondhatók annak, erre Balázs Imre József „önkanonizáció” szava is utal, hiszen ma nem szokás például a Dada önkanonizációjáról beszélni, kanonizálásáról viszont kell is, nemcsak lehet.

A magyarországi posztmodern recepció egyoldalúságán Balázs Imre József azt érti, hogy Magyarországon a posztmodern szinte általánosan az areferencialitással, a szövegek puszta önreferencialitásával, ezért a nyelv uralhatatlan játékoságával azonosították. Szemben a modernnel, amelyik még valóságokra vélt vonatkozni, vagyis amelyik, szándékában, a valóságra vonatkozott. Hadd tegyem hozzá: olyan valóságra, amiben van fikció is; például: mindenki tudhatta, hogy a *Háború és béke* regény, fikció, de azt is tudhatta, hogy Napóleon ténylegesen létezett, Kutuzov is, és Borogyinóban volt csata és vereség. Azt is tudhatta, hogy *A tulajdonságok nélküli férfi* ('Der Mann', tehát férfi, nem ember, mint a magyar fordításban) „Kakánia” nevű országa a „K und K”-ra utal metaforikusan.

Balázs Imre József bölcsen elkerüli, hogy belemenjen filozófiai elméletekbe, bár az azokat ismerők számára utal rájuk, például a Nagy Történet (Lyotard) vagy a disszemináció (Derrida) kifejezések emlí-

tésével. Bölcsen kerüli el, mondom, hiszen ő nem filozófiai és nyelvfilozófiai vitákba akar bocsátkozni, hanem tényleges irodalmi művekkel illusztrálható irodalmi irányzatokat, illetve írásmódokat körvonalazni.

Valójában, idézi Balázs Imre Takáts Józsefet a *Csipesszel lángot* (1994) antológiából, a regényíró John Barth a posztmodernen nem „az értékpreferenciák viszonylagossá válását, a szöveg disszeminációját, a jelentés szétszóródását vagy eltűnését” értette, hanem a 19. századi és a 20. századi regény szintézisét; Barth szerint az író fél lábbal az irodalom múltjában áll (11. o.). A bevezető írás végén olvasható: „A tanulmány első részében elemzett posztmodern/posztmodern fordulathoz, úgy tűnik, Kovács András Ferenc költészete és Láng Zsolt prózája mellett az *Előretolt helyőrség* szerzőinek egy része, illetve néhány, közelmúltban publikálni kezdő szerző került közel. Az erdélyi magyar irodalom sajátosnak tűnik ugyanakkor abból a szempontból, hogy a posztmodern nyelv disszeminatív verziója nemigen volt jelen ebben a régióban, különösen a prózában nem. [...] Egyébként úgy tűnik, az erdélyi irodalom a kilencvenes években már eleve közelebb érezte magához a posztmodernnek azt az értelmezését, amely a gazdasági-életmódbeli változások és az irodalmi-mediátikus kommunikáció átalakulása révén írható le.” (15. o.) „Ez a verzió”, mondja Balázs Imre József, „a Nagy Történet hiányát nem úgy értelmezi, hogy nem mer, és nem akar történeteket elbeszélni, csupán e történetek metafizikáját számolja fel. Ily módon ez a fajta posztmodern valóban képes megnyílni a populáris szféra felé is, nemcsak a populáris elemek beépítése révén, hanem a populárisba való beépülés értelmében is.” (12. o.) Egy sor szerző bizonyítja, hogy „a szakmai siker és a közönségsiker együtt járhatnak” (13. o.).

Az új közép tanulmány ettől csak abban különbözik, hogy a disszeminatív-areferenciális posztmodernről egyértelműen elhatárolja magát, és azt is világossá teszi, hogy „az új közép” nemcsak egy új nemzedékre utal, hanem egyben túlmegy a

(csak erdélyi) „transzközépen”. Balázs Imre József tehát, ha jól értem, a posztmodernnek a referencialitásról nem lemondó változatát veszi figyelembe, és attól különböztet meg „új közép” névvel egy irányzatot is, nemcsak egy nemzedéket. „Szögezzük le gyorsan: arról a posztmodernről beszélek, amelyben az ’arisztokratikus’ és a ’populáris’ szférák közelednek egymáshoz, mint Doctorow, Umberto Eco vagy John Fowles regényeiben, amelyben pluralizálódnak a világról mondható ’elbeszélések’, és amelyben a pluralitáshoz való viszonyulás nem apokaliptikus és pesszimista, mint a modernségben, hanem önreflexíven ’felhasználói’ jellegű. Azért tartom fontosnak hangsúlyozni ezeket a vonásokat, mert a transzközép kiáltványok [...] egészen más képet festenek a posztmodernről.” Ugyanis „diabolizálják a posztmodern, nyilván azért, mert [...] a szóhoz negatív asszociációk társulnak.” (28. o.)

Nem kívánok itt egyes szerzőket említeni, akikről az általános szövegben, és külön rövid fejezetekben is olvasni lehet. Megbízható névsornak tartom, és hasznos eligazításnak: el kell olvasni a könyvet, hiszen legfontosabb eredményének azt a nyilván csak hozzávetőleges rendet és tisztázást tartom, ami alapul szolgálhat minden további, és bármilyen hozzáállású dicséretnek, prűszkölésnek, kiegészítésnek, vitának.

Az új közép tanulmány *Öt könyv és környékük* című részének elején három tabu – a biográfiai, a referencialitás- és a morális-politikai tabu – lebomlásáról szólva (33. o.) először egy idősebb nemzedék íróiból és költőiből hoz példát, akik a ’90-es évek előtt, ellenzéki hozzáállással publikáltak (Orbán Ottó, Bodor Ádám). Aztán az új középnemzedék azokkal rokonítható, tőlük mégis mind nemzedékileg, mind írásmódjuk jellegében eltérő, már a ’90-es évek szabadságában író és publikáló öt szerzőjének öt munkájáról számol be, külön-külön alfejezetekben.

Magam az említett, posztmodernen belüli fordulatot annak is tulajdonítom, hogy amit posztmodernnek mondanak,

megkésve ért magyar nyelvterületekre. Azt hiszem, az areferenciális változat Magyarországra is csak 1989 után. Csak Erdélyben történt meg az a fordulat, amelyik a posztmodern a modernnel együtt vetette el, és sajátos néven nevezte magát, ahogyan azt az *Előretolt Helyőrség* szerzői tették. Sántha Attila így jelentette be az egyik kiáltványban: „Az antiposztmodern egyaránt modern- és posztmodern-ellenes, a posztmodernséget a modernitás záróakkordjaként értelmezi. [...] Az irodalmi antiposztmodern egyidőben veti el a Nagy Történet, illetve a Nagy Történet Hiányának mítoszait.” Balázs Imre József hozzáteszi: „Ezután a nemet mondó gesztus után nevezi el új néven az ’antiposztmodern-t’ *transzközép*nek.” Orbán János Dénes, a *Helyőrség* másik meghatározó költője és írója is így tett. Később azonban „a *transzközép* kikerül a csoport szóhasználatából, sőt, több interjúban és felolvasóesten elhangzik, hogy a transzközép egy blöff volt, egy fogalom, amely körül vitázni lehet.” (29. o.)

A kötetnek ez a leghosszabb írása elsődlegesen az erdélyi írókkal foglalkozik. Vitázás nélkül, de a már modernről és posztmodernről egyaránt elfordulók, és a transzközép megjelölést is maguk mögött hagyó szerzők szempontjából is. „Az új közép’ terminus elsősorban a ’középgeneráció’ fogalmát jelenti ebben a szókapcsolatban, de ugyanakkor a szélsőségektől a normalizálódás felé elmozduló irodalomkonceptiót is jelezni kívánja: letisztultabb, higgadtabb művek ezek, mint a tíz évvel korábbiak – és itt nem csupán az egyes szerzők énkeresése az érdekes, hanem az irodalom önkeresése is. A választott terminus [vagyis „az új közép”] egyben a ’transzközép’ fogalmát is viszonyítási pontként kínálja: ahhoz képest a vizsgált szerzők 2005/2006-os könyvei egyértelmű továbblépést jeleznek, olyan irányban, amely felé a ’transzközép’ fogalma már semmiképpen nem terjeszthető ki.” (35. o.)

Ez egyúttal azt is jelentheti, hogy az említett 2007-es *Egészrész* című antológia fiatal költői is már továbbléptek: se nem az *Új Hold*, se nem a volt transzközép költői

köznyelvét használják: „Ha pedig az aktuális költői köznyelv a Kemény István felől érkező, de tőle távolodó Térey János, Peer Krisztián, Harcos Bálint, Király Levente, Gerevich András, Lövétei Lázár László és mások költői hangja volna (és szerintem az), akkor az *Egészrész* nagyon is kapcsolódik ehhez.” (85. o.) Vagyis az új középhez viszonyul.

A könyv külön-külön fejezetben foglalkozik Téreyvel, Varró Dániellel, és rövidebb recenziókban mind magyarországi, mind felvidéki költőkkel. Egészében a könyvcím második fele: *Tendenciák a kortárs irodalomban* ténylegesen a kortárs magyar irodalom egészére vonatkozik, annak jellegét igyekszik vizsgálni, jóval differenciáltabban, mint ahogyan itt jelezhettem. Olvasni kell a könyvet, megéri. A nem deklarált, de nyilvánvaló megkötés az, hogy mindent a posztmodern két válfaja és a mindkettőtől elfordulás vonatkozásában tárgyal; csak említi, hogy „sok híve van a vallomásos-látomásos, illetve a tárgyi-as-intellektuális-rejtőzködő költészetnek is” (12. o.).

Még egy kérdést szeretnék megemlíteni. A *Profik, halottak, olvasók* című írás így kezdődik: „Demokráciában az ember optimista: forradalmat csinálni nem kell, mert a demokrácia majd végrehajtja az önkorrekciót.” Ez nem jelenti, mondja, hogy a demokratikus rendszerek hibátlanok, sem azt, hogy „a magyar irodalmi élet és irodalmi rendszer működését a kilenc-

venes évektől kezdve valamiféle rózsaszín demokratikus kód révén vélem leírhatónak [...] Szóval az egyetlen ok, amiért egyáltalán emlegetem ezt a demokrácia dolgot, az, hogy valamiképpen magyarázza a Nagy Irodalmi Forradalom elmaradását.” (59. o.) Érdekes írás ez is, én azonban csak az éppen idézettekhez szeretnék két megjegyzést tenni.

A Nagy Irodalmi Forradalom elmaradása, úgy gondolom, arra utal, hogy az említett tendenciák nem hasonlíthatók a 19. század végi és a 20. század elei avantgárd költői forradalomhoz. És ez így is van. Nem mellékes szerintem, hogy a posztmodern irányzatok teoretikusai és népszerűsítői olyan filozófiai elméleteket vallottak magukénak és véltek alkalmazni, amelyek éppen a Nagy Forradalom lehetetlenségének a tapasztalatából keletkeztek. Ezt a tapasztalatot az 1968-as párizsi felkelés bukása, az iránta tanúsított osztársadalmi érdektelenség – beleértve a francia Kommunista Pártét és munkásságát – megerősítette és nyilvánvalóvá tette. Ez pedig az a tapasztalat volt, amit Balázs Imre József előbb idézett első mondata fejezett ki: egy valamennyire működő demokráciában forradalom, valóban forradalmi feszültség nem keletkezhet.

mennyire működő demokráciában forradalom, valóban forradalmi feszültség nem keletkezhet.

A másik megjegyzés pedig a következő. Szerintem két ténnyel függ össze, hogy a romániai magyar irodalomban a posztmodern inkább csak a referencialitásos,

Nem mellékes szerintem, hogy a posztmodern irányzatok teoretikusai és népszerűsítői olyan filozófiai elméleteket vallottak magukénak és véltek alkalmazni, amelyek éppen a Nagy Forradalom lehetetlenségének a tapasztalatából keletkeztek. Ezt a tapasztalatot az 1968-as párizsi felkelés bukása, az iránta tanúsított osztársadalmi érdektelenség – beleértve a francia Kommunista Pártét és munkásságát – megerősítette és nyilvánvalóvá tette. Ez pedig az a tapasztalat volt, amit Balázs Imre József előbb idézett első mondata fejezett ki: egy valamennyire működő demokráciában forradalom, valóban forradalmi feszültség nem keletkezhet.

valóságokra is utaló változatában jött létre. Romániában mégiscsak volt valamiféle forradalom 1989-ben, Magyarországon nem volt. Azt a forradalmat egy különösen erőszakos diktatúra előzte meg, vagyis a rendszer megváltozását nem pusztán a Szovjetunió összeomlása eredményezte. Magyarországon viszont a különösen puha diktatúrának egyedül a Szovjetunió békés megszűntetése vetett véget, meseszerűen, fantasztikusan, szinte játékosan. És szinte cinikus jófiú módján, ami az MSZMP MSZP-vé átnevezését illeti. A puha diktatúrát nem lehetett, és nem is kellett, az erőszakosakat viszont nem lehetett nem véres-komolyan venni; különösen nem a magyar kisebbségben. És ez az utóbbi a másik tény: a magyarok Romániában veszélyeztetett és küzdelemre készített kisebbségben maradtak a diktatúra után is. Magyarországon a játékosság, csak egy példa, már Esterházy *kissregényével*, a

kuncogással jelentkezhetett. A posztmodern/posztmodern fordulatot a kritikusok a kilencvenes években azért nem vették észre, mert nem is történt meg igazán. Az areferenciális és jelentésvesztett posztmodern egyébként, mint már jeleztem, a Lajtától nyugatra sohasem uralkodott el. Doctorow és Fowles regényeire is vonatkozott, amit a strukturalista Mukarowsky „globális referenciának” mondott a ’30-as években.

Olvasni kell a könyvet, mondom harmadszor is. Nyagyon megéri.

Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban.
(2012) Universitas Szeged Kiadó.

András Sándor

író; emeritus, Howard University

A finn példa

A finn példa című könyv szerzője, Dr. Pasi Shalberg maga is a matematika és a természettudományok tanáraként kezdte a pályáját. Jelenleg a finn Oktatási és Kulturális Minisztérium által szervezett CIMO (Nemzetközi Mobilitási és Együttműködési Központ) ügyvezető igazgatója, valamint az USA-ban működő ASCD (Szakfelügyeleti és Tantervfejlesztési Társaság) igazgatótanácsának tagja, a Helsinkii Egyetem és az Oulu Egyetem docense.

A könyvből megismerhetjük az egész világ számára példaértékű finn oktatási rendszert, melyet 30 év alatt a világ egyik legszínvonalasabb oktatási rendszerévé építettek ki. A finn oktatás eredményességét a PISA-kutatások is alátámasztották és megerősítették. Kiemelendő, hogy a finnek nem akartak egy „csoda-rendszert” létrehozni: egyszerűen csak pontosan meg tudták fogalmazni a társadalmi, gazdasági céljaikat, alaposan felmérték a finn emberek, családok elvárásait. „A finnek elsősorban méltányos oktatási rendszert szerettek volna létrehozni, olyat, amely minden tanuló számára egyenlő esélyt nyújt képességeik kibontatására”, olvashatjuk az előszóban (8. oldal). A könyv szerzője felhívja az olvasók figyelmét, hogy ez a „finn út” nem másolható, mivel ez a finn társadalom, gazdaság és a finn hagyomány sajátosságait figyelembe véve született meg. Az egész rendszer kulcsszava a bizalom, nincsenek tanfelügyelők, mégis effektív munka folyik az iskolákban. A tanárok nem túlóráznak, sőt a heti óraszám lehetőségét biztosít a munkaidőn belüli önképzésre is.